

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته: تفسیر و علوم قرآن

عنوان پایان نامه:

نیازهای متعالی انسان از منظر قرآن

استاد راهنما

حجت الاسلام والمسلمین دکتر امیررضا اشرفی

استاد مشاور

حجت الاسلام والمسلمین دکتر علی اوسط باقری

دانش پژوه:

محمدامین میقانی

شهریور ۱۳۹۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

«کلیه حقوق این پایان‌نامه اعم از چاپ، تکثیر، نسخه‌برداری، ترجمه، اقتباس و...
برای مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) محفوظ است، نقل مطالب با
ذکر مأخذ بلامانع است.»

اهداء و تقدیم

تقدیم به پیشگاه مقدس پرچم‌دار مکتب جهانی اسلام حضرت ولی عصر % و بنیانگذار انقلاب، امام خمینی (ره) که با برپایی حکومت جمهوری اسلامی گامی بزرگ در راستای تحکیم پایه‌های این مکتب برداشته و شهیدان والامقام به ویژه شهدای عزیز روحانیت که رساله علمیه و عملیه خود را به دم شهادت و مرکب خون نوشته‌اند و بر منبر هدایت و وعظ و خطابه ناس از شمع حیاتشان گوهر شب چراغ ساخته‌اند.

به امید آنکه این اثر ناچیز را خداوند سبحان به عنوان بندگی این بنده حقیر در دفاع از تنها مکتب حقیقت قبول فرماید.

تشکر و سپاس

بی تردید ابتدا باید زبان شکر و سپاس در برابر لطف خداوند متعال و عنایات اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام گشود که به این حقیر توفیق مطالعه و تحقیق برای نگاشتن این پایان نامه را عنایت کردند. لازم است قبل از هر چیز از زحمات والدین گرامی خویش که با تلاش خالصانه شان زمینه حضور بنده را در عرصه علم و تحقیق فراهم آوردند تشکر و قدردانی کنم.

همچنین باید از محضر علامه گرانقدر حضرت آیت الله مصباح یزدی بخاطر فراهم آوردن زمینه تحصیل، تشکر و سپاس کرد و از خداوند متعال توفیق روز افزون را برای ایشان خواستار شد.

همچنین از زحمات مسئولین محترم گروه تفسیر و علوم قرآن مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام بخاطر برنامه ریزی در این زمینه باید سپاسگذار بود و باید بصورت خاص از زحمات استاد محترم راهنما حجت الاسلام والمسلمین دکتر امیررضا اشرفی که دلسوزانه بنده را در مسیر نگارش این رساله راهنمایی کردند و همچنین از استاد محترم مشاور حجت الاسلام والمسلمین دکتر علی اوسط باقری که با راهنمایی های خویش نسبت به نگارش این پایان نامه بنده را یاری رساندند و همچنین از داور محترم که با رهنمودهای خویش بنده را در این امر راهنمایی فرمودند تشکر و قدردانی کنم.

در پایان از همسر بزرگوارم که با صمیمیت و صبر زمینه مطالعه را برای بنده فراهم آوردند تشکر و قدردانی می کنم.

چکیده

انسان معاصر با توجه به شیوع مکاتب مادی، در شناخت بسیاری از مسایل انسان‌شناختی از جمله نیازهای واقعی انسان به خطا رفته و نیازهای خویش را به نیازهای حیوانی و مادی تقلیل داده است و همین کجروی او را به ورطه بحران هویت و انواع فساد کشانده است؛ در حالی که از دیدگاه کتب آسمانی از جمله قرآن کریم، انسان نیازهایی فرامادی و متعالی دارد که کمال و سعادت او در گروی تأمین همین سنخ نیازهاست. پژوهش حاضر به روش توصیفی - تحلیلی مبتنی بر تفسیر موضوعی به بررسی نیازهای متعالی انسان از منظر قرآن پرداخته است.

بر اساس این پژوهش، انسان از منظر قرآن دارای دو سطح از نیازهای متعالی (نازل و عالی) است؛ از جمله نیازهای سطح عالی (روحی) انسان، نیاز معرفتی به خداشناسی، راه و راهنماشناسی و معادشناسی است؛ همچنین انسان برای رشد و تعالی نیازمند به پرسش خداوند و تبعیت از احکام و ارزش‌های الهی است که در مجموعه دین از طرف خداوند بر او عرضه شده است؛ عزت، کرامت و آرامش روحی و معنوی نیز که تنها در سایه حیات طیبه دینی و قرب الهی میسر می‌گردد، از دیگر نیازهای اصیل و عالی انسانی است؛ از نیازهای سطح نازل (روانی) انسان می‌توان نیاز به حقیقت، کمال طبیعی، قدرت ذاتی و فروع آن مانند کرامت ظاهری، عزت دنیوی، تمکن و برتری دنیوی و نیز نیاز به لذت روانی مانند نیاز به زیبایی، شادی، آرامش و محبت یاد کرد.

واژگان کلیدی: نیازهای متعالی، نیازهای روحی، نیازهای روانی، نیاز به دین، عزت‌خواهی،

کرامت‌طلبی، آرامش روحی، آرامش روانی

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات و مفاهیم ۵

۱.۱. کلیات ۲

۱.۱.۱. بیان مسأله تحقیق ۲

۱.۱.۲. پیشینه تحقیق ۳

۱.۱.۲.۱. کتاب ۳

۱.۱.۲.۲. پایان نامه ۴

۱.۱.۲.۳. مقاله ۵

۱.۱.۳. سؤالات اصلی و فرعی ۶

۱.۱.۴. ضرورت تحقیق ۶

۱.۱.۵. روش تحقیق ۷

۱.۲. مفاهیم ۷

۱.۲.۱. نیاز ۷

۱.۲.۱.۱. مفاهیم مرتبط با نیاز ۸

۱.۲.۱.۱.۱. گرایش ۸

۱.۲.۱.۱.۲. شهوت ۹

۱.۲.۲. متعالی ۹

۱.۲.۲.۱. مفاهیم مرتبط با متعالی ۱۰

۱.۲.۲.۱.۱. معنوی ۱۰

۱.۲.۲.۱.۲. روحی ۱۲

۱.۲.۲.۱.۳. روانی ۱۳

۱.۲.۳. نیازهای متعالی ۱۳

۱.۲.۴. واژگان مرتبط با نیاز در قرآن ۱۵

۱.۲.۴.۱. حاجت ۱۵

نیازهای متعالی انسان از منظر قرآن..... ب

۱۶..... ۱,۲,۴,۲ فقر

۱۹..... ۱,۲,۴,۳ وطر

۱۹..... ۱,۲,۴,۴ املاق

۲۰..... ۱,۲,۴,۵ ارب

۲۱..... ۱,۲,۴,۶ خصاصه

۲۲..... ۱,۲,۵ نیاز در اصطلاح روان‌شناسی

۲۴..... ۱,۲,۵,۱ مفاهیم مرتبط با نیاز در روان‌شناسی

۲۷..... ۱,۲,۵,۱,۱ انگیزش

۲۸..... ۱,۲,۵,۱,۲ سائق

۲۹..... ۱,۲,۵,۱,۳ غریزه

۲۹..... ۱,۲,۵,۱,۴ هیجان

فصل دوم: نیازهای متعالی سطح نازل (نیازهای روانی)..... ۳۲

۳۴..... ۲,۱ مقدمه

۳۷..... ۲,۲ نیاز انسان به تداوم حیات دنیوی

۳۷..... ۲,۲,۱ آیات حاکی از نیاز انسان به تداوم حیات دنیوی

۴۰..... ۲,۳ نیاز انسان به کمال

۴۱..... ۲,۳,۱ آیات حاکی از نیاز انسان به کمال

۴۳..... ۲,۳,۲ آیات حاکی از مصادیق نیاز انسان به کمال روانی

۴۵..... ۲,۴ نیاز انسان به کاوش و نیل به حقیقت

۴۶..... ۲,۴,۱ آیات حاکی از نیاز انسان به کاوش و نیل به حقیقت

۴۸..... ۲,۵ نیاز انسان به قدرت و فروع آن

۴۹..... ۲,۵,۱ نیاز انسان به کرامت روانی

۵۲..... ۲,۵,۲ نیاز انسان به عزت روانی

۵۴..... ۲,۵,۳ نیاز انسان به برتری و نیل به تمکن دنیوی

۵۵..... ۲,۶ نیاز انسان به لذت و نمودهای آن

۵۶..... ۲,۶,۱ نیاز انسان به زیبایی دوستی

۶۰	 ۲,۶,۲. نیاز انسان به شادی روانی
۶۴	 ۲,۶,۳. نیاز انسان به آرامش روانی
۶۹	 ۲,۶,۴. نیاز انسان به محبت روانی
۷۴	 فصل سوم: نیازهای متعالی سطح عالی (نیازهای روحی)
۷۶	 ۳,۱. مقدمه
۷۷	 ۳,۲. نیاز انسان به زندگی جاوید در سایه قرب الهی (حیات طیبه)
۷۷	 ۳,۲,۱. آیات هدایت‌کننده انسان به حیات طیبه
۷۷	 ۳,۲,۱,۱. آیات حاکی از تبلور حقیقت زندگی در جهان آخرت
۷۹	 ۳,۲,۱,۲. آیات حاکی از ترجیح جهان آخرت بر دنیا
۸۲	 ۳,۲,۱,۳. آیات حاکی از پایداری و برتری نعمت‌های اخروی
۸۶	 ۳,۲,۱,۴. آیه حاکی از ناپایداری زندگی دنیوی
۸۷	 ۳,۳. نیاز انسان به کمال معنوی
۸۷	 ۳,۳,۱. آیات حاکی از نیاز انسان به کمال نهایی
۸۸	 ۳,۳,۱,۱. آیات حاکی از فلاح (رستگاری)
۹۰	 ۳,۳,۱,۲. آیات حاکی از فوز (کامیابی معنوی)
۹۲	 ۳,۳,۱,۳. آیات حاکی از سعادت (خوشبختی اخروی)
۹۳	 ۳,۳,۱,۴. آیات حاکی از تقرّب (قرب معنوی)
۹۵	 ۳,۴. نیاز انسان به جستجو و نیل به حقایق متعالی
۹۶	 ۳,۴,۱. نیاز انسان به اصل دین به مثابه پیام و حیانی و ابعاد آن
۱۰۱	 ۳,۴,۱,۱. نیاز انسان به باورهای دینی
۱۰۲	 ۳,۴,۱,۱,۱. خداشناسی (توحید)
۱۰۹	 ۳,۴,۱,۱,۲. راه و راهنماشناسی
۱۰۹	 ۳,۴,۱,۱,۳. شناخت و یاد معاد
۱۱۱	 ۳,۴,۱,۲. احکام و شرایع
۱۱۵	 ۳,۴,۱,۳. اخلاق
۱۱۶	 ۳,۴,۱,۳,۱. اخلاق الهی
۱۱۹	 ۳,۴,۱,۳,۲. اخلاق فردی

نیازهای متعالی انسان از منظر قرآن..... د.....

۱۲۲ ۳,۴,۱,۳,۳. اخلاق اجتماعی

۱۲۶ ۳,۴,۲. نیاز انسان به پرستش

۱۲۸ ۳,۴,۲,۱. آیات حاکی از نیاز انسان به پرستش

۱۳۲ ۳,۴,۳. نیاز انسان به هدایت معنوی

۱۳۳ ۳,۴,۳,۱. آیات حاکی از نیاز انسان به هدایت

۱۳۷ ۳,۵. نیاز انسان به قدرت معنوی و فروع آن

۱۳۷ ۳,۵,۱. نیاز انسان به کرامت معنوی

۱۴۱ ۳,۵,۲. نیاز انسان به عزت معنوی

۱۴۴ ۳,۵,۳. نیاز انسان به فضیلت معنوی

۱۴۶ ۳,۵,۴. نیاز انسان به حکومت دینی

۱۵۰ ۳,۶. نیاز انسان به لذت معنوی و فروع آن

۱۵۱ ۳,۶,۱. نیاز انسان به شادی معنوی

۱۵۴ ۳,۶,۲. نیاز انسان به آرامش معنوی

۱۵۸ ۳,۶,۳. نیاز انسان به محبت معنوی

۱۶۴ خاتمه

۱۶۴ ۱. نتایج

۱۶۶ ۲. پیشنهادها

۱۶۷ منابع

فصل اول: کلیات و مفاهیم

۱.۱. کلیات

۱.۱.۱. بیان مسأله تحقیق

انسان معاصر با توجه به شیوع افکار و مکاتب مادی و انسان‌گرایی و محرومیت از راهنمایی‌های خداوند متعال، در شناخت بسیاری از مسایل انسان‌شناختی از جمله نیازهای واقعی انسان دچار خطا گشته و نیازهای خویش را به نیازهای حیوانی و مادی مانند: نیاز به غذا و نیاز جنسی و برخی نیازهای روانی مانند نیاز به قدرت، تفریح، شادی و لذت تقلیل داده است و همین بی‌خبری او را به ورطه بحران هویت و دامن‌زدن به اباحی‌گری، پوچ‌گرایی و انواع فساد کشانده است که نمودهای آن در جوامع مادی‌گرا به روشنی مشاهده می‌شود؛ این در حالی است که از دیدگاه کتب آسمانی، انسان نیازهایی فرامادی و متعالی دارد که کمال و سعادت او در گروی تأمین همین نیازهاست.

تنها آفریدگار و رب انسان، آگاه به همه نیازها و سزاوار شناساندن تمام ابعاد و نیازهای واقعی انسان از جمله نیازهای متعالی اوست؛ از این رو با بررسی تنها منبع اصیل و حیانی یعنی قرآن کریم می‌توان به شناخت نیازهای متعالی انسان دست یافت و قدمی برای حل مشکل بحران هویت او برداشت.

این پژوهش درصدد بیان دیدگاه قرآن کریم درباره «نیازهای متعالی» انسان به روش تفسیر موضوعی است؛ «نیاز» در کاربردهای عرفی در معنای حاجت، احتیاج، إرب، وطر، تنگدستی، فقر، فاقه، املاق، درخواست، مقصود، عجز و ضرورت به کار رفته است.^۱ مراد از «نیاز» در انسان، حالتی حاکی از نوعی محرومیت، کمبود و فقدان وجودی در انسان است.^۲ «متعالی» به معنای رفیع و بلند پایه است.^۳ در این نوشتار معنای لغوی متعالی مراد است که حاکی از نوعی شرافت و برتری وجودی یا ارزشی است و

۱. ر.ک: علی اکبر، دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ج ۱۴، ص ۴۵۶.

۲. ر.ک: محمدرضا، سالاری‌فر، بهداشت روانی، ص ۸۶.

۳. ر.ک: نشوان‌بن‌سعید، حمیری، شمس‌العلوم، ج ۷، ص ۴۷۴۷.

مقصود از نیازهای متعالی انسان، نیازهای فرامادی و فراحوانی انسان مانند: نیاز به عشق و پرستش است که به بعد اصیل انسان یعنی روح او مربوط می‌شود و تأمین آنها از راه درست، رشد و کمال روحی و معنوی بشر را به دنبال خواهد داشت.^۱

در این پژوهش، دسته‌بندی و مصادیق نیازهای متعالی انسان، ملهم از هرم نفس و انشعابات آن از دیدگاه استاد مصباح یزدی می‌باشد،^۲ که به دو سطح نازل و عالی تقسیم گردیده است.^۳ برای شناسایی نیازهای متعالی انسان از دیدگاه قرآن کریم، ابتدا به شناسایی مصادیق نیازهای متعالی انسان در سطح نازل و سپس در سطح عالی از دیدگاه قرآن کریم پرداخته می‌شود.

۱,۱,۲. پیشینه تحقیق

با جستجوی کلید واژه‌های متعدد مانند: نیاز انسان، نیازهای متعالی، نیازهای معنوی، کمال انسان، نیازهای روحی، نیازهای مقدس و نیازهای روانی در پایگاه‌های متعدد، به چند اثر ذیل درباره مساله پژوهش حاضر دست یافته شد که البته مساله اصلی بیشتر آنها با پژوهش حاضر متفاوت است؛ بنابراین غالباً پیشینه عام این پژوهش (نه پیشینه خاص) به شمار می‌آیند.

۱,۱,۲,۱. کتاب

۱. بهداشت روانی با نگرش به منابع اسلامی، سالاری فر، شجاعی، موسوی اصل؛ پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، زمستان ۱۳۹۳.

فصل سوم این کتاب درباره دسته‌بندی و مصادیق نیازهای انسان از جمله نیازهای زیستی، روان شناختی و معنوی است که با بخش مصادیق نیازهای سطح عالی و نازل انسان در تحقیق حاضر مرتبط است، ولی شمارش مصادیق در این اثر به صورت جامع و با روش تفسیر موضوعی صورت نگرفته است.

۱. بدیهی است که خود نیاز به عنوان حالت کمبود و فقدان نمی‌تواند بار ارزشی داشته باشد، اما به لحاظ نسبت آن با قرب الهی، تأمین آن جنبه ارزشی پیدا می‌کند و به این لحاظ می‌توان آن را ارزشی دانست؛ مثلاً نیاز انسان به پرستش خدای یگانه، به خودی خود فاقد بار ارزشی است؛ اما از آنجا که تأمین این نیاز موجب قرب الهی می‌شود، می‌توان گفت این نیاز رابطه مثبت با قرب الهی دارد و از این جهت می‌توان آن را از جمله نیازهای اخلاقی و معنوی انسان شمرد.

۲. ر.ک: محمدتقی، مصباح یزدی، اخلاق در قرآن، ج ۲، ص ۳۲.

۳. ر.ک: همو، انسان‌شناسی در قرآن، ص ۴۲۰.

۲. انسان شناسی اسلامی، عبدالحسین خسروپناه، قم، دفتر نشر معارف، ۱۳۹۲.

فصل سوم این کتاب درباره انسان و نیازهای اوست و در گفتار اول آن، نیازها بر اساس نقش و تاثیر آنها در کنش و گرایش انسان، براساس جنبه مادی و روانی انسان، براساس محوریت نفس انسان و براساس زوال پذیری و زوال ناپذیری طبقه بندی شده است هر چند در این کتاب دسته بندی های متنوعی از نیازهای انسان صورت گرفته، اما دسته بندی ها جامع و نظام مند و با رویکرد قرآنی نیست.

۳. نیازهای انسان از منظر آموزه های دینی و روان شناسی، محمود مرویان حسینی، مشهد،

به نشر، ۱۳۸۳.

در این کتاب نیازها به چهار دسته مادی، روانی، شناختی و معنوی تقسیم شده است و بعضی مصادیق نیازهای معنوی با اشاره به برخی آیات ذکر شده است، اما مصادیق نیازهای متعالی در دو سطح عالی و نازل به طور جامع ذکر نشده و استناد آنها نیز به آیات به طور کامل تبیین نشده است.

۱،۱،۲،۲. پایان نامه

۱. نیازهای متعالی در قرآن، پور علی فرد، کارشناسی ارشد، موسسه امام خمینی (ره)، ۱۳۸۳.

این پایان نامه به دسته بندی و ویژگی های نیازهای متعالی انسان از قرآن پرداخته است، ولی این پایان نامه نیازها و امیال را یکی شمرده است و همچنین پژوهش مذکور بر آثار استاد مصباح متمرکز شده است که البته در عنوان پایان نامه نیامده بلکه در مقدمه بیان شده است و نیز به صورت جامع به روش تفسیر موضوعی به مصادیق نیازهای متعالی در دو سطح روحی و روانی پرداخته است.

۲. نیازهای متعالی انسان در قرآن، حسن رضا رضایی، کارشناسی ارشد، مرکز مدیریت حوزه

علمیه قم، ۱۳۸۶.

این پایان نامه در هفت فصل تدوین شده است که فصل دوم آن تحت عنوان معیارشناسی نیازهای متعالی، تعدادی محدود از ویژگی های نیازهای متعالی از جمله روحی بودن، هماهنگی با فطرت، هماهنگی با بعد جاودانگی و تأمین کمال نهایی انسان را بیان کرده است و فصل ششم آن تحت عنوان بررسی و تحلیل نیازهای واقعی، به دسته بندی نیازهای واقعی به نیازهای غیرمتعالی مانند امنیت، ازدواج، لباس، مسکن و اقتصاد و نیازهای واقعی متعالی همچون شناخت مبدأ، شناخت خود، شناخت معاد پرداخته است؛ اما مصادیق نیازهای متعالی در آن به طور جامع بیان نشده است.

۳. **اجابة القرآن لحاجات البشرية العامة**، محمود المؤمن، مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی، اردیبهشت ۱۳۸۶.

فصل دوم این پایان نامه به نیازهای انسان پرداخته است و به اجمال نیازهای معنوی شامل سیزده نیاز (شرح صدر، اراده و قدرت، مهربانی و رأفت، آرامش و اطمینان، ایثار و انفاق، صدق، اعتدال، وفای به عهد، احسان به والدین، معاشرت نیکو با همسر، اداء امانت، سرعت در کارهای خیر، اثر ایمان و تقوی) را برشمرده است. ولی در مصادیق نیازهای متعالی سطح بندی صورت نگرفته است و به مصادیق نیازهای متعالی سطح نازل (روانی) پرداخته است.

۴. **مدیریت میل های انسان در قرآن با تأکید بر دیدگاه آیت الله مصباح**، هایل گرمابی، کارشناسی ارشد، مؤسسه امام خمینی (ره)، ۱۳۹۲.

این پایان نامه به مسأله امیال بشر و نقش آنها در کمال انسان پرداخته است و با توجه به رابطه امیال با نیازها به تحقیق حاضر مرتبط می باشد. اما روش این پژوهش با توجه به مسأله اصلی آن کاملاً قرآنی نیست و بیشتر دیدگاه استاد مصباح را ملاک داوری قرار داده و کمتر به آیات مرتبط پرداخته است. از طرفی تفاوت هایی بین میل و نیاز وجود دارند؛ از این رو با مسأله مدنظر ما هم پوشانی کامل ندارد.

۱،۲،۳. مقاله

۱. **ذاتیات انسان و نقش آن در علوم انسانی بررسی تطبیقی دیدگاه آیت الله مصباح و مزلو**، اسماعیل نجاتی و علی مصباح؛ معرفت فلسفی، س ۱۴، ش اول، ص ۱۳۴-۱۶۶، پاییز ۱۳۹۵. این مقاله به بیان آرای علامه مصباح در مورد اقسام نیازها و برتری نیازهای معنوی پرداخته است که با بخش مصادیق و دسته بندی نیازهای متعالی در تحقیق حاضر ارتباط دارد؛ ولی تنها به مصادیق محدودی از نیازهای معنوی اشاره می کند؛ در حالی که تحقیق حاضر در صدد احصاء کامل مصادیق نیازهای متعالی انسان چه در سطح عالی و چه در سطح نازل از منظر قرآن است.

۲. **درآمدی بر شناسایی نیازهای انسان از دیدگاه قرآن با تأکید بر برتری نیازهای معنوی در سلسله مراتب نیازها**، محمد رضا سلطانی، دو فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت، سال ۲۱، شماره ۱، ص ۹-۴۳، بهار و تابستان، ۱۳۹۲.

این مقاله انواع تقسیم بندی نیازهای انسان و عوامل ایجابی و سلبی هر یک را با توجه به الگوی هرم نیازهای مازلو مدنظر قرار داده است که با بخش مصادیق و دسته بندی نیازهای متعالی در تحقیق

حاضر مرتبط است، اما در آن، مصادیق نیازهای متعالی به طور کامل احصاء نشده و تقسیم جامعی از نیازهای متعالی به عنوان دو سطح عالی و نازل صورت نگرفته است.

۳. نقد و بررسی سلسله مراتبی بودن نیازهای انسان در نظریه مازلو با رویکردی بر آیات

قرآن کریم، سهراب مروتی، پژوهش های علم و دین، س ۴، ش ۲، زمستان ۱۳۹۲.
این مقاله چند نمونه از نیازهای متعالی انسان را بر اساس هرم نیازهای مزلو و با شواهدی از آیات قرآن ارائه کرده است که با بخش مصادیق و دسته بندی نیازهای متعالی در تحقیق حاضر ارتباط دارد، ولی جامع و نظام مند نیست.

۴. راهکارهای عینی پاسخگویی قرآن به نیازهای انسان معاصر، ابراهیم کلانتری، فصلنامه

مطالعات تفسیری، س ۱، ش ۲، تابستان ۱۳۸۹.
این مقاله با توجه به دیدگاه اندیشمندان اسلامی نیازهای انسان را در دو دسته نیازهای ثابت انسان (شامل سه نیاز؛ مادی، روانی و روحی) و نیازهای متغیر تقسیم کرده است که با بخش مصادیق و دسته بندی نیازهای متعالی انسان در تحقیق حاضر مرتبط است اما در آن تقسیم بندی جامعی از نیازها صورت نگرفته و همه مصادیق نیازهای متعالی انسان شناسایی نشده است.

۵. نظریه نیازهای معنوی از دیدگاه اسلام و تناظر آن با سلسله مراتب نیازهای مازلو،

محمدصادق شجاعی، مطالعات اسلام و روان شناسی، س ۱، ش ۱، زمستان ۱۳۸۶.
این مقاله به طبقه بندی و دسته بندی نیازهای معنوی از دیدگاه اسلام پرداخته و نمونه هایی را ذکر کرده که با فصل سوم تحقیق حاضر یعنی نیازهای متعالی سطح عالی مرتبط است، اما جامع نیست.

۱،۱،۳. سؤالات اصلی و فرعی

سؤال اصلی تحقیق: دیدگاه قرآن درباره انواع و مراتب نیازهای متعالی انسان چیست؟
سؤال های فرعی تحقیق: الف) مصادیق نیازهای متعالی انسان در سطح نازل (نیازهای روانی) در قرآن کدام است؟ ب) مصادیق نیازهای متعالی انسان در سطح عالی (نیازهای روحی) در قرآن چیست؟ ج) ویژگی های نیازهای متعالی انسان در دو سطح عالی و نازل چیست؟

۱،۱،۴. ضرورت تحقیق

یکی از مسایل بنیادین انسان شناسی، نیازهای واقعی انسان و از جمله نیازهای متعالی اوست؛ شناخت نیازهای متعالی انسان می تواند زمینه ساز تدوین علوم انسانی و طراحی نظام های اجتماعی گوناگون

مانند نظام اخلاقی، حقوقی و اقتصادی باشد؛ از سویی تامین نیازهای متعالی انسان می‌تواند فرد و جامعه انسانی را به سوی کمال خود سوق دهد و از سوی دیگر اگر نیازهای اصیل و متعالی انسان به درستی شناسایی نشود و متناسب با حکمت وجود آنها در انسان طبقه‌بندی و اولویت‌بندی نگردد، این نظام‌ها از پشتوانه منطقی و معقول برخوردار نخواهند بود و حاصل چنین نظام‌هایی دور کردن انسان از کمال و سعادت واقعی او خواهد بود. و با توجه به فقدان تحقیقی جامع و کامل درباره نیازهای متعالی انسان در قرآن با روش تفسیر موضوعی، انجام این تحقیق ضروری می‌باشد.

۱.۱.۵. روش تحقیق

روش مطالعه و جمع آوری اطلاعات کتابخانه‌ای یا اسنادی و ابزار گردآوری فیش برداری است و روش حل مساله در این پژوهش توصیفی - تحلیلی می‌باشد.

۱.۲. مفاهیم

در اینجا به بیان مفاهیم کلیدی و پرکاربرد در این پایان‌نامه پرداخته می‌شود.

۱.۲.۱. نیاز

نیاز در فرهنگ‌نامه‌های فارسی به معنای حاجت، احتیاج، إرب، وطر، تنگدستی، فقر، فاقه، املاق، درخواست، مقصود، عجز، ضرورت آمده است.^۱ برخی اهل لغت خواهش، تمنی، اظهار محبت، دوست، معشوق را از معانی نیاز دانسته‌اند.^۲ برخی نیز آن را به میل، عشق، آرزو، تحفه و هدیه درویشان و نذری که برای گرفتن مراد و حاجت به کسی یا جایی بدهند، معنا کرده‌اند.^۳ و برخی دیگر به معنای قحط، غلا، شره، حرص و به لذت خوردن طعام معنا کرده‌اند.^۴

به نظر می‌رسد از میان معانی یادشده معنایی که غالباً در ابتدا در فرهنگ‌های لغت برای نیاز ذکر می‌شود، یعنی حاجت به معنای حقیقی آن نزدیک‌تر است و معانی دیگر مانند دوست، معشوق از قبیل کاربردهای مجازی نیاز است که با قرینه در آنها به کار می‌رود.

۱. ر.ک: علی اکبر، دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ج ۱۴، ص ۲۰۲۶۵.

۲. ر.ک: محمد، معین، فرهنگ معین، ج ۴، ص ۴۸۷۷.

۳. ر.ک: حسن، عمید، فرهنگ عمید، ج ۲، ص ۱۹۳۰.

۴. ر.ک: محمدحسین بن خلف، تبریزی، برهان قاطع، ج ۴، ص ۲۲۲۲.

مراد ما از نیاز در این پایان‌نامه همان مفهوم عرفی عام نیاز می‌باشد که معادل عربی آن واژه حاجت است و مراد از نیاز در انسان، حالتی است که حاکی از نوعی کمبود و فقدان وجودی در انسان است که او را به سوی تأمین نیازهای خود سوق می‌دهد و رفتارهایی را برای تأمین این نیازها در پی دارد؛ مثلاً نیاز به غذا، حاکی از کمبودی وجودی (واقعی) در انسان (گرسنگی) است که او را به سوی تهیه غذا برای رفع این نیاز می‌کشاند یا نیاز به پرستش او را به سوی یافتن معبود واقعی و کرنش و خشوع در برابر او سوق می‌دهد.

۱.۲.۱.۱. مفاهیم مرتبط با نیاز

مفاهیم متعددی با مفهوم نیاز مرتبط هستند که در ادامه برخی از مهم‌ترین آنها را بیان و نوع ارتباطشان با مفهوم نیاز را به اختصار ذکر خواهد شد.

۱.۲.۱.۱.۱. گرایش

گرایش اسم مصدر از گراییدن به معنای میل، رغبت و خواهش است و نیز مصدر آن گراییدن به معنای رغبت، خواهش و میل کردن و یا متمایل بودن و شدن می‌باشد.^۱ در لغت عرب واژه نزدیک به گرایش میل است که به معنای روی آوردن به چیزی می‌باشد.^۲

هر چند نیاز در کاربردهای دقیق به معنای گرایش به کار نمی‌رود، اما این دو واژه ارتباط معنایی نزدیکی با یکدیگر دارند؛ هر نیازی در انسان منشأ میل و گرایشی در او نسبت به متعلق نیاز است؛ مثلاً فعالیت بدنی موجب پایین آمدن سطح قند خون می‌شود و در این حالت مکانیزمی در بدن فعال می‌شود که این کمبود را با احساس گرسنگی و میل به غذا به انسان هشدار می‌دهد؛ البته گاهی بیماری یا اختلال در سیستم‌های بدن موجب می‌شود امیالی در انسان ظاهر شود که حاکی از نیاز واقعی بدن نباشد، مثلاً اختلال در ترشح اسیدهای معده گاهی موجب احساس گرسنگی کاذب و میل به غذا می‌شود که ممکن است ناشی از کمبود واقعی قند خون و نیاز حقیقی بدن به غذا نباشد یا حتی گاهی برخی رسانه‌ها با تبلیغات متراکم و فریبنده ممکن است به لحاظ روانی میلی را در انسان، تحریک و تقویت کنند که حاکی از نیازی واقعی در بدن یا روح انسان نباشد.

۱. ر.ک: علی اکبر، دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ج ۱۲، ص ۲۲۶۵.

۲. ر.ک: محمدبن مکرّم، ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۱، ص ۶۳۶.

۱،۲،۱،۲،۲. شهوت

شهوت به معنای آرزو، میل، رغبت شدید، اشتیاق، خواهش، شوق نفس در حصول لذت و منفعت به امور مستلذه می‌باشد.^۱ در لغت عرب به معنای خواهش و دلبستگی نفس به چیزی است، و این خواهش و تمایل در دنیا دو گونه است: تمایل نادرست و تمایل درست. میل و خواهش درست آن چیزی است که اگر برآورده نشود کار بدن بدون آن مختل می‌شود مانند تمایل به طعام در موقع گرسنگی. و اما تمایل نادرست چیزی است که بدون آن، کار بدن مختل نمی‌شود مانند میل به غذای بیشتر بعد از سیر شدن و استراحت طلبی بیش از حد که نوعی هوس نفسانی است که انسان می‌خواهد بیشتر استراحت کند و اگر این خواسته‌ها انجام نشود کار بدن مختل نمی‌شود. از این رو هر مورد تمایل و خواسته‌ای نیز شهوت نامیده شده و همچنین نیرویی که هوس می‌کند و تمایل می‌یابد شهوت است.^۲

با توجه به مفهوم شهوت، ارتباط نیاز با آن، عموم و خصوص مطلق است بدین معنا که اگر شهوت و میلی چه صادق و چه کاذب در انسان پدید آید، برخاسته از نیاز انسان چه صادق و چه کاذب می‌باشد پس شهوت خاص است و نیاز عام می‌باشد چنانکه هر انسانی حیوان است. از این رو مفاهیم گرایش و شهوت هر چند مفاهیمی هستند که با مفهوم نیاز ارتباط دارند مثلاً انسان به هر چیزی که نیاز داشته باشد میل پیدا می‌کند، نیز انگیزه انسان در بسیاری از کارهایش رفع نیاز است ولی در عرف به جای یکدیگر به کار نمی‌روند. در کتاب‌های روان‌شناسی و در نوشته‌های بزرگان گاه امیال و خواسته‌ها و نیازها به جای هم به کار می‌روند.

۱،۲،۲. متعالی

متعالی به معنای بلند، از ماده «ع، ل، و» است؛ مصدر ثلاثی مجرد از همین ریشه، «عُلُو» به معنای بلندی و عظمت و بزرگی و فعل ماضی و مضارع آن «علا یعلو» است؛ عَلُو الشَّيْءِ (به کسر و ضم عین) به معنای بالاترین و بلندترین آن چیز است.^۳ همچنین متعال به معنای بسیار بلند، بلند پایه و

۱. ر.ک: علی اکبر، دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ج ۱۵، ص ۲۳۳۶۵.

۲. ر.ک: حسین بن محمد، راغب، مفردات، ص ۴۶۸.

۳. ر.ک: محمد بن مکرم، ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۵، ص ۸۳، احمد بن فارس، ابن فارس، مقاییس اللغة، ج ۴، ص ۱۱۵؛ حسین بن محمد، راغب، مفردات، ص ۵۸۲.